

у справах національностей, міграції і культур» (1993 р.); Програмою розвитку освіти Української РСР на перехідний період (1991–1995 рр.), Державною програмою відродження і розвитку освіти національної меншини на 1994–2000 рр. (1994 р.) тощо.

Аналіз Типового статуту середнього загальноосвітнього навчально-виховного закладу (1993 р.) свідчить, що підґрунтям організації навчальної діяльності було визначено принципи доступності, гуманізму; рівності умов для кожної людини для повної реалізації її здібностей, всебічного розвитку; органічного зв'язку з національною історією, культурою, традиціями; диференціації змісту і форм освіти; єдності й наступності; безперервності й різноманітності; поєднання державного управління й громадського самоврядування (п. 5). Ознайомлення з цим документом показало, що протягом 1991–1993 н.р. відбувалися зміни змісту загальної середньої освіти, розвитку видавничої справи для освітніх цілей, формування єдиних підходів до якості підручників (особливо історії) та підготовки вчителів до використання їх у навчальному процесі.

На відміну від попередніх років у 1991 р. було розроблено три варіанти програм із української літератури; упроваджувалися уроки української мови в школах національних меншин, курси «Історія України», «Географія України», «Народознавство», «Рідний край» і «Етнографія та фольклор України». Під час їх зверталася увага на формування основ національної самосвідомості, прищеплення любові до рідної мови, поваги до свого народу, його історії й культури. На думку Л. Березівської, «...національний компонент змісту освіти має включати знання з рідної мови й літератури, історії свого народу, його традицій, звичаїв та ідеалів, про культуру та побут інших народів, що проживають на території України, сучасні етнічні процеси тощо. Ці знання розкривалися як в обов'язкових навчальних предметах, так і в предметах за вибором учнів, у факультативних курсах. У контексті національної культури формувалися й інтернаціоналізм як переконання, а не як агітаційна теза чи догматичне твердження. Найближча людині історія — це культура свого народу...»¹. Національне самовизначення школи відображало національні елементи

¹ Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: документи, матеріали і коментарі : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів : хрестоматія / Ін-т педагогіки НАПН України. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. С. 373.

в її виховній діяльності, відродженні краєзнавчої роботи в усіх можливих напрямках, залученні учнів до активної участі в збереженні й охороні святинь свого народу, пам'яток історії, культури й природи, до засвоєння основ традиційних ремесел і народних промислів.

Зміни в змісті шкільної освіти сприяли національному відродженню державності, культури, що виявлялося в оновленні програм, підручників, у змісті яких було зроблено акцент на «національних особливостях життя і побуту народів України»¹. У навчальних планах шкіл національних меншин передбачалося вивчення культур національних меншин у таких освітніх галузях, як «Мови і література», «Людина і світ», «Мистецтво», й предметах: «Суспільствознавство», «Естетична культура», «Історія», «Іноземні мови» тощо². У системі завдань підручників української мови і літератури, рідних мов і літератур національних меншин відображались особливості певного регіону, рідного краю, розкривались культурні й духовні цінності як українського, так й інших народів, які мешкали на території України.

В умовах незалежності запроваджувалося вивчення української мови в школах, де навчалися діти молдавської, угорської та інших національностей; було дозволено ділити учнів на групи для вивчення російської та іноземної мов; працювали факультативи «Рідний край», «Культура та мистецтво України»³. У 1991 р. було понад 700 груп учнів, які відвідували факультативи з вивчення болгарської, кримськотатарської, польської, угорської, румунської, турецької, болгарської, гагаузької, новогрецької, словацької, чеської, німецької та інших мов⁴.

Факультативи відкривалися й діяли при школах національних меншин і національно-культурних товариствах. У таблиці 1 наведено відомості про факультативи в 1991/92 н.р.

¹ Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Л. Д. Березівська. Київ : Богданова А. М., 2008. С. 327.

² Про Типові навчальні плани початкової школи з українською мовою та мовами навчання національних меншин: наказ № 96 від 28.02.2001, нечин. / Міністерство освіти і науки України (МОН). URL: <http://ua-info.biz/legal/baseqp/ua>

³ Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: монографія / Л. Д. Березівська. Київ : Богданова А. М., 2008. С. 327.

⁴ Відродження шкіл національних меншин на Україні (із фондів музею) / за ред. Кирпач А. І., Тригубенко В. В., Ліханової І. Г. Київ : Педагогічний музей України. Крижопіль друк, 1993. С. 15.

Історія циганського народу	Закарпатська	1	2	20
Разом:		501	1 343	20 152

Аналіз таблиці свідчить, що в 1991/92 н.р. факультативи при школах національних меншин функціонували по всій Україні. Найбільше було шкіл із угорською мовою навчання. Так у Закарпатській обл., на початку 91-го р. працювало 65 шкіл з угорською й 11 — із румунською й іншими мовами навчання¹. Для угорських дітей було організовано факультативи в 36 загальноосвітніх закладах. Румунську мову на факультативах вивчало 3 092 учнів (192 групи); молдовську 3 844 учні (160 групи). Серед них у 59 загальноосвітніх школах 2 561 дітей (167 груп), працювали факультативні групи з викладання курсу «Історії угорського народу». Окрім того, в Україні мову певної етноменшини як окремий предмет (угорська, молдовська, румунська мова тощо) вивчали 55,5 тис. школярів.

З 1992 р. розпочався перехід від факультативного вивчення рідної мови до запровадження її як навчального предмета й створення спеціальних класів і шкіл. Відкриття відповідних класів, де працювали факультативні групи рідною мовою було однією з особливостей розвитку шкіл національних меншин. У них факультативно вивчалися угорська, румунська, молдовська, турецька, єврейська, болгарська, німецька та інші мови; рідною мовою вивчалися курси «Рідний край» і «Культура та мистецтво України» (як обов'язкові), а також «Географія України», «Етнографія та фольклор України», «Історія України» і «Народознавство», у змісті яких робили акцент на національних особливостях життя й побуту, історії й культури народів України.

Зазначимо, що в 11 областях України (1993/94 н.р.) у 88 школах рідною мовою працювало 228 факультативних груп (3 409 учнів). У 1995 р. функціонувало 49 факультативів (1 тис. 589 учнів). Мову як предмет вивчали 7 тис. 746 учнів. Загалом у 503 школах України здійснювалося факультативне навчання 20 203 учнів: працювало 1 400 груп, у тому числі з вивчення кримськотатарської (340),

¹ Мельник С., Черничко С. Етнічне та мовне розмаїття України: монографія. Ужгород: ПоліПрінт, 2010. С. 116.

єврейської (38), польської (90), новогрецької (27), румунської (12), словацької (7), чеської (4) мов тощо¹.

Аналіз звіту школи з молдовською мовою навчання (1991 р.) показав, що в Чернівецькій обл. працювало 420 загальноосвітніх закладів, із яких⁸⁶ (20%) — школи з молдовською мовою навчання². У них вивчали 5 мов національних меншин: румунську, німецьку, молдовську, російську, вірменську тощо. Навчання здійснювалось рідною мовою. У звіті зазначено, що в 1992/93 і 1993/94 н.р. діти молодших класів володіли діалектом рідної мови та російською як мовою навчання.

Організація навчального процесу здійснювалася таким чином, що навчання в 1 класах починалося російською мовою (буквар) і водночас запроваджувався усний курс української мови; у 2 класах здійснювалося навчання грамоти українською мовою й уводився усний курс рідної літературної мови; у 3 класах здійснювалося навчання грамоти рідної мови; у подальші роки українська й рідна мови використовувалися як засоби навчання деяких предметів³.

У звіті було зазначено, що в 1994 р. у Чернівецькій обл. працювало 273 різнотипні школи, із яких 96 — із румунською мовою навчання (та кількома мовами), де налічувалося 21,6 тис. учнів (понад 16,5%)⁴. У процесі навчання учні не лише оволодівали рідною мовою, а й вивчали культуру свого народу, а також регіону, де вони мешкали. Традиційним в області було проведення учнівських олімпіад із румунської мови й літератури. У 1993–1994 рр. в україномовних школах Глибоцького, Старожинецького та Герцаївського районів Чернівецької обл. працювали класи з румунською мовою навчання, які відвідувало 386 учнів⁵.

Щодо молдовського населення в Україні, то найбільше їх поселення було в Одеській обл⁶. Аналіз літературних джерел засвідчує, що на початок 1994/95 н.р. тут функціонувало 11 загальноосвітніх навчальних закладів із молдовською мовою навчання (7 087 учнів), у 2005/2006 н.р. — 8

¹ Зеркаль М.М. Особливості діяльності середніх навчальних закладів по задоволенню освітніх потреб етносів України (1990–2000 р.) URL: <http://www.confcontact.com>

² ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 63.

³ Там само. Арк. 17.

⁴ ЦДАВО України. Ф. 5252. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 244.

⁵ Там само. Арк. 245.

⁶ Зеркаль М.М. Особливості діяльності середніх навчальних закладів по задоволенню освітніх потреб етносів України (1990–2000). URL: <http://www.confcontact.com>

(3 127 учнів). Загалом в Україні в 1999/2000 н.р. працювало 99 шкіл із румунською (27 478 учнів), 70 — угорською (21 267 учнів), 11 — молдовською (7 243 учнів) мовами навчання.

У місцях компактного проживання етноменшин (Одеській, Закарпатській і Чернівецькій областях) було створено умови для розвитку різного рівня навчальних закладів (класів, груп). Мережа загальноосвітніх навчальних закладів формувалася з урахуванням демографічної, етнічної та соціально-економічної ситуації за освітніми рівнями. Відповідно до освітнього рівня функціонували загальноосвітні навчальні заклади I ступеня (початкова школа), II ступеня (основна школа), III ступеня (старша школа). Законами України «Про громадянство» (1991), «Про національні меншини в Україні» (1992) було врегульовано діяльність закладів освіти для забезпечення доступності й безоплатності дошкільної, повної загальної середньої освіти та різних форм навчання. Здійснювалося навчання рідної мови, літератури, історії, географії, народознавства; школярі ознайомлювалися з культурною спадщиною, національними традиціями, звичаями, побутом свого та іншого народу; у підручниках висвітлювалися основи етнонаціональних цінностей націй.

Загальноосвітні навчальні заклади всіх трьох ступенів функціонували як інтегровано, так і самостійно; поділялися за мовною мережею навчальних закладів. Розглянемо зміни в мережі загальноосвітніх навчальних закладів за мовами навчання в Україні в 1992–2000-х рр¹.

Таблиця 2

Витяг з таблиці: Зміни в мережі загальноосвітніх навчальних закладів за мовами навчання в Україні в 1992–2000-х рр.

Була	Шкіл усього	Мова навчання				
		Українська	Румунська	Угорська	Молдовська	Кримськотатарська
1992	21 044	15 538	97	59	13	0
1996	21 328	15 893	104	64	2	2
2000	21 258	16 532	97	68	9	10
2001	21 226	16 757	92	68	9	11
2006	20 601	16 924	96	70	5	14

¹ Проблеми освіти та культури національних меншин. URL: <http://lib.chdu.edu.ua>

Згідно з відомостями, наведеними в таблиці 2, кількість шкіл у період з 1992 по 2006 роки змінювалася: поступово зростала кількість шкіл із угорською мовою навчання (від 59 шкіл у 1992 р. до 70 шкіл у 2006 р.); кількість румунських шкіл була найбільш стабільною (коливалась між 92 і 97); найменше функціонувало молдовських шкіл (від 13 до 5).

Створення умов для забезпечення обов'язкової повної загальної середньої освіти було спрямовано на досягнення учнями певного освітньо-культурного рівня, що забезпечувалося мережею загальноосвітніх навчальних закладів різних типів і форм власності (державні, приватні (недільні) школи, ліцеї, гімназії для національних меншин). Зростала просвітницька роль культурно-освітніх центрів (функціонували за сприяння посольств, консульств держав прабатьківщин)¹.

У 2004 р. було відкрито 4 гімназії з угорською мовою навчання та 1 загальноосвітню школу I–III ступенів (2006)². У школах з угорською мовою навчалося 21,03 тис. учнів (10%), 4,6 тис. (2,2%) — румунською тощо. Поряд з цим 1309 дітей вивчали факультативно угорську мову³. Окрім того, протягом років незалежності угорська національна меншина, як найбільш організована спільнота України, відстояла свої національні інтереси, й на Закарпатті був створений перший і єдиний в Україні заклад вищої освіти, де готували фахівців для закладів з угорською мовою навчання. Також на основі угод з Міністерствами освіти Угорщини, Румунії, Польщі, Молдови викладачі шкіл і закладів вищої освіти мали можливість підвищувати свій професійний рівень⁴.

З аналізу звітів шкіл національних меншин у Чернівецькій обл. в 2005–2009 рр. відомо, що для розвитку шкіл із румунською, угорською та молдовською мовами навчання функціонувала програма підтримки національно-культурних товариств (у 1995 р. їх працювало понад 100 різних видів, серед них: 6 угорських, 5 румунських

¹ Відродження шкіл національних меншин на Україні (із фондів музею). С. 3.

² Євтух В. Б., Трощинський В. П., Галушко К. Ю., Чернова К. О. Етнонаціональна структура українського суспільства : довідник. Київ : Наукова думка, 2004. С. 1.

³ Закон України «Про національні меншини» № 249412 від 25. 06. 1992 року. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 36. С. 60.

⁴ Зеркаль М. М. Особливості діяльності середніх навчальних закладів по задоволенню освітніх потреб етносів України (1990–2000). URL: <http://www.confcontact.com>. С. 86.

і 2 молдовських¹). Результатом програми було збереження й розвиток ідентичності, традицій, культурної спадщини національних громад області; забезпечення прав національних спільнот на навчання рідною мовою, збереження обрядів і звичаїв. У цьому напрямі в 2005/2006 н.р. в Україні, як окремий предмет у середніх школах вивчали мови: молдовську (1546 учнів), угорську (1145 учнів), румунську (236 учнів) тощо. У 2008/2009 н.р. збільшилася кількість учнів, які вивчали мови: молдовську (1 590 учнів), угорську (1 337 учнів), румунську (683 учнів) тощо. Факультативно вивчали чеську, вірменську та караїмську. Працювало 90 культурно-освітніх центрів із такими мовами навчання: азербайджанська, білоруська, болгарська, вірменська, єврейська, караїмська, корейська, молдовська, німецька, новогрецька, польська, татарська й чеська².

У 2008/2009 н.р. в Чернівецькій області функціонувало 77 шкіл із румунською мовою навчання (17,4%). Серед них працювало 5 загальноосвітніх закладів ліцеїв і гімназій. Загалом в області румунською мовою навчалося 16% школярів³.

Навчально-виховний процес у школах з угорською, румунською та молдовською мовами навчання здійснювався рідною мовою. Відповідно навчальну літературу друкували для шкіл з молдовською мовою навчання — молдовською (чи румунською) мовою з використанням кирилиці. Навчальні плани шкіл Чернівецької області з молдовським контингентом учнів мали назву «Навчальний план загальноосвітньої школи з молдовською мовою навчання». Підручники мови називалися «Молдовська мова», а літератури — «Молдовська література». У 1992 р. відбувся перехід шкіл із молдовським контингентом учнів на навчально-методичне забезпечення латиницею. Це було зумовлено відповідним процесом у школах Республіки Молдова, яка забезпечувала більшість шкіл із молдовською і румунською мовами навчання навчальною літературою. Підручники мови

¹ Національно-культурні товариства України. Інформаційний бюлетень Міністерства України у справах національностей, міграції та культур. *Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали.*: довідник, у 2 ч. / упоряд.: І. О. Кресіна, В. Ф. Панібудьласка; за ред. В. Ф. Панібудьласки. Київ: Вища школа, 1997. Ч. 2. С. 628.

² Мельник С., Черничко С. Етнічне та мовне розмаїття України: монографія. Ужгород: ПоліПрінт, 2010. С. 116–117.

³ Гончаренко Л. А. Полікультурна освіченість педагога: теорія і практика / за ред. В. В. Кузьменка. Херсон : РІПО, 2009. С. 62

й літератури шкіл Молдови називалися «Румунська мова» й «Румунська література». Мовою друкування підручників було визначено румунську¹. Цими підручниками користувалися й у школах Одеської та інших областей (де навчалися учні молдовської національності). Згідно зі ст. 3 Протоколу про співробітництво між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти республіки Молдова «... молдовська сторона, враховуючи свої можливості, надасть безкоштовно підручники з усіх навчальних дисциплін, методичні посібники і художню літературу для дошкільних навчальних закладів і шкіл України з молдовською (румунською) мовою навчання відповідно до заяви української сторони»². Зацікавлені держави надавали допомогу підручниками й шкільним обладнанням школам етноменшин України³.

У навчальних планах для шкіл з молдовською мовою навчання основною мовою визначалася румунська, а на курсах рідної мови та літератури вивчали румунську мову і літературу відповідно до найменувань підручників, які видавало Міністерство освіти Республіки Молдова. Міністерство освіти і науки України випустило 45 найменувань видань навчально-методичної літератури для шкіл із румунською мовою навчання, яку було рекомендовано для використання в школах із молдовським контингентом. Також було видано підручники мовами національних меншин (із гуманітарних предметів). Відповідно до постанови Кабінету Міністрів УРСР «Про спеціальні редакції для випуску літератури мовами національних меншин України» (1992 р.) створено випуск підручників, навчальної й методичної літератури різними мовами національних меншин (польською, словацькою, чеською, угорською, румунською, грузинською, мовами іврит, болгарською, німецькою, кримськотатарською, ідиш тощо)⁴. У них тлумачилися певні історичні події, які стосувалися життя відповідних етносів України. Прослідкуємо зміни видання підручників у 2002–2005 рр.

¹ Мельник С., Черничко С. Етнічне та мовне розмаїття України: монографія. Ужгород: ПоліПрінт, 2010. С. 127.

² Там само. С. 128.

³ Пилипенко Т. Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України (15 серпня 1992 р.). Етнічний довідник. У 3-х ч. Ч. III. Київ, 1997. С. 63.

⁴ Там само. С. 63.

Зміни в обсягах видання підручників для 1–11 класів загально-освітніх закладів із навчанням мовами етноменшин¹

Мови навчання	Роки/Кількість							
	2002		2003		2004		2005	
	назв	прим.	назв	прим.	назв	прим.	назв	прим.
Російська	11	43 950	13	33 400	21	49 300	21	45 040
Угорська	9	52 300	14	52 700	19	78 550	19	67 500
Румунська	-	-	-	-	-	-	2	1 200
Болгарська	4	1 030	6	1 500	10	2 770	26	6 198
Кримсько-татарська	-	-	3	10 300	8	14 600	2	1 562
Польська	-	-	-	-	1	2 000	-	-
Разом	24	97 280	36	97 900	59	147 220	70	121 500

Аналіз таблиці показав, що з 2002 по 2005 роки для 1–11 класів найбільше було видано підручників із угорської мови. Але друком виходили й підручники для російської, румунської, болгарської, польської та кримськотатарської національних меншин.

Також видавали методичні рекомендації із вивчення державної мови в школах України з угорською, румунською, польською та іншими мовами навчання. Крім того, різна дидактична література для шкіл національних меншин. За типом видання вони розподілялися на підручники та навчальні посібники, довідники, художню й дитячу літературу.

В Україні було забезпечено право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою. Передбачено належні форми, засоби викладання та вивчення мов національних меншин. Розглянемо відомості про розподіл учнів України за класами відповідно до мов навчання в 2003/2004 н.р. (табл. 4)².

¹ Мельник С., Черничко С. Етнічне та мовне розмаїття України: монографія. Ужгород: ПоліПрінт, 2010. С. 129.

² Там само. С. 115.

Таблиця 4.1

**Розподіл учнів України за класами відповідно до мов навчання.
Частина II**

Мова навчання	угорська		польська		румунська		словацька		болгарська	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Всього класів	20 229	0,35	1 404	0,02	27 471	0,47	97	0,00	120	0,00
1	1 693	0,37	138	0,03	2 466	0,54	8	0,00	34	0,01
2	1 914	0,39	133	0,03	2 539	0,52	12	0,00	37	0,01
3	1 882	0,32	152	0,03	3 057	0,53	13	0,00	0	0,00
4	1 947	0,62	112	0,04	1 822	0,58	14	0,00	0	0,00
5	1 992	0,36	167	0,03	2 812	0,51	14	0,00	10	0,00
6	2 029	0,36	151	0,03	2 211	0,39	16	0,00	0	0,00
7	2 031	0,34	127	0,02	2 708	0,45	20	0,00	15	0,00
8	2 103	0,32	160	0,02	3 181	0,49	0	0,00	12	0,00
9	2 044	0,31	81	0,01	2 864	0,43	0	0,00	12	0,00
10	1 218	0,25	96	0,02	2 130	0,44	0	0,00	0	0,00
11	1 242	0,26	87	0,02	1 681	0,36	0	0,00	0	0,00
12	134	35,92	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00

На початок 2008/2009 н.р. навчалось 26 427 учнів — румунською й молдовською й 23 966 учнів угорською, польською, німецькою та іншими мовами¹. Найбільше шкіл із навчанням мовами національних меншин у досліджуваний період функціонувало в Чернівецькій області — 455 шкіл із румунською мовою навчання, у тому числі 16 шкіл

¹ Мельник С., Черничко С. Етнічне та мовне розмаїття України: монографія. Ужгород: ПоліПрінт, 2010. С. 87.

й вивчали румунську мову, літературу, історію, культуру, звичаї, традиції свого народу й рідного краю. Поглиблено вивчали румунську словесність майже 400 учнів. За допомогою варіативного складника робочих навчальних планів шкіл із румунською мовою навчання було виділено додаткові години на вивчення румунської мови і літератури, історії румунського народу, історії та літератури рідного краю¹.

До навчальних планів було включено нові предмети «Основи здоров'я», «Етика», «Громадянська освіта» тощо, які за своїм призначенням спрямовані на формування життєвих навичок і соціалізацію школярів. Разом із тим у методичних рекомендаціях щодо реалізації галузевої Програми поліпшення вивчення української мови в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин було зазначено, що «Діючі Типові навчальні плани як 11-річної, так і 12-річної загальноосвітньої школи з навчанням мовами національних меншин (накази МОН від 29.11.2005 р. № 682 — початкова школа; від 07.05.2007 р. № 357 — основна школа; від 20.05.2003 р. № 306) дозволяють без додаткових фінансових витрат реалізувати заходи щодо поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин, оскільки передбачають резерв часу (варіативна складова змісту освіти), який частково можна використати для збільшення годин на вивчення української мови й літератури у школах з навчанням угорською мовою або на введення в окремих класах паралельного вивчення українською мовою деяких предметів (історія України, математика, географія)»². Інформацію про Типові навчальні плани для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням мовами національних меншин (за галузевою Програмою поліпшення вивчення української мови, затвердженою наказом МОН від 26.05.2008 р. № 461) подано в таблицях 6, 7 і 8³.

¹ Про Типові навчальні плани початкової школи з українською мовою та мовами навчання національних меншин (28.02.2001) / Міністерство освіти і науки України (МОН). URL: <http://ua-info.biz/legal/baseqp/ua>

² Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення шкільних дисциплін у 2008/2009 н.р.: українська мова. *Інформаційний збірник МОНУ*. 2008. № 19–20–21. С. 33.

³ Там само. С. 33–36.

Історія України	2	1,5	3,5
Історія України	2		2
Всесвітня історія	1,5	1,5	3
Людина і суспільство / основи філософії		1	1
Географія	1		1
Основи економіки	1		1
Біологія	1	2	3
Фізика	3	3,5	6,5
Астрономія		0,5	0,5
Хімія	2	2	4
Фізична культура, ДПЮ, ОБЖ	3	3	6
Трудове навчання / технології	2	2	4
Разом	30,5+6,5	31+4	61,5+10,5
Додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення спецкурсів та предметів за вибором; факультативні, індивідуальні та групові заняття	1	3	4 (14,5–10,5)
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня:			
5-денний робочий тиждень	33	33	66
6-денний робочий тиждень	36	36	72
Всього фінансується (без ураху- вання поділу класів на групи)	38	38	76

Аналіз типових навчальних планів показав, що навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах із навчанням мовами національних меншин у 2008/2009 н.р. здійснювалося відповідно до методичних рекомендацій для загальноосвітніх навчальних закладів із українською мовою навчання. На українську мову в 10–11 кл. додатково виділено 2 год на тиждень; «Географія своєї

області» — 2 год; курс «Вступ до історії України» в 5 кл. — 0,5 год¹. У навчальних планах для шкіл із румунською, угорською та молдовською мовами навчання зафіксовано збільшення годин на українську мову і літературу, а також збільшення факультативного часу на «Етнографію», зокрема вивчення своєї місцевості.

З аналізу навчального плану для румунських шкіл відомо, що додатково учні румунських шкіл вивчали українську мову: «З першого вересня 2008 р. у загальноосвітніх закладах з навчанням мовами національних меншин збільшити кількість годин на вивчення української літератури в 10-х та 11-х класах (по 2 год. на тиждень); запровадити в 10-х класах двомовне вивчення історії України і математики (2 год. на тиждень), з 1 вересня збільшити в 2-х — 4-х класах 1 год. на вивчення української мови (1 год. на тиждень), а в 5-х класах запровадити двомовне вивчення історії України (півгодини на тиждень)»². З метою поліпшення якості навчання географії українською мовою в школах із навчанням мовами національних меншин запроваджено курси за вибором українською мовою в 5-х кл. «Географія рідного краю» (з використанням регіональних посібників, атласів); із четвертої чверті 2008/2009 н.р. у 8–9-х кл. — факультативний курс «Географія своєї області», у 8-х кл. — фізичної географії, а у 9-х кл. — економічної географії³.

Мови національних меншин вивчали за типовими навчальними планами як у державних, так і в приватних навчальних закладах за розподілом класів, зокрема курсів, спецкурсів та факультативно. У тому числі навчалися різними мовами по всій Україні. У місцях компактного розташування тих чи інших етноменшин функціонували державні й приватні заклади освіти. Відповідно до відомостей Державного комітету статистики України функціонування державних і приватних шкіл загальноосвітніх навчальних закладів (2010/11 н.р.) інформацію про їх кількість подано в табл. 9 і 10⁴.

Аналіз наведеної таблиці показав, що кількість учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів у 2010/11 н.р. різнилися за мовами

¹ Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення шкільних дисциплін у 2008/2009 н.р.: українська мова. *Інформаційний збірник МОНУ*. 2008. № 19–20–21. С. 32.

² Декларація прав національностей України. *Право України*. 1992. № 1. С. 5.

³ Там само. С. 33–34.

⁴ Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2010/11 навчального року. *Статистичний бюлетень*. Київ: «Державний комітет статистики України», 2011. С. 59–63.

навчання: з румунською мовою найбільше навчалося учнів 15 579 — у Чернівецькій та 3 287 — Закарпатській областях, 15 426 — угорською й найменше 3 877 — молдовською в Одеській області.

Таблиця 9

Витяг з таблиці: Мови навчання учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів на початок 2010/11 н.р.

	Разом, осіб	У тому числі		% до підсумку		
		у державних закладах	у приватних закладах	разом	у державних закладах	у приватних закладах
Кількість учнів	4 163.156	4 143.943	19 213	100,0	100,0	100,0
У тому числі навчаються мовою:						
українською	3 421 606	3 412 653	8 953	82,2	82,3	46,6
румунською	18 866	18 866	-	0,5	0,5	-
угорською	15 426	15 126	300	0,4	0,4	1,6
кримсько- татарською	5 399	5 399	-	0,1	0,1	-
англійською	408	217	191	0,0	0,0	1,0
словацькою	113	113	-	0,0	0,0	-
болгарською	65	65	-	0,0	0,0	-
молдовською	3 877	3 877	-	0,1	0,1	-

Проте за відомостями Державного комітету статистики України шкіл за мовною мережею шкіл з румунською, угорською та молдовською мовами навчання прослідковується збільшення з 1991 по 2010 рр¹. Інформацію про розподіл учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів на початок 2010/11 н.р., за мовами навчання подано в таблиці 10.

¹ Загальноосвітні навчальні заклади України на початок 2010/11 навчального року. *Статистичний бюлетень*. Київ: «Державний комітет статистики України», 2011. С. 59–63.

Розподіл учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів

Області України та Автономна Республіка Крим	Разом учнів, осіб	У тому числі навчаються мовою			
		Українською	Російською	Румунською	Угорською
Україна	4 163 156	3 421 606	696 039	18 866	15 426
АР Крим	169 018	13 609	149 793	-	-
Вінницька	157 408	156 552	746	-	-
Волинська	121 928	121 694	234	-	-
Дніпропетровська	288 086	234 584	53 502	-	-
Донецька	324 682	151 188	173 494	-	-
Житомирська	133 841	132 810	1 031	-	-
Закарпатська	151 725	131 507	1 392	3 287	15 426
Запорізька	151 430	109 966	41 464	-	-
Івано-Франківська	150 093	149 418	412	-	-
Київська	166 349	165 228	1 121	-	-
Кіровоградська	92 007	90 293	1 714	-	-
Луганська	169 991	82 420	87 571	-	-
Львівська	258 595	255 133	2 716	-	-
Миколаївська	109 570	101 259	8 311	-	-
Одеська	226 996	164 415	58 639	-	-
Полтавська	130 739	128 290	2 449	-	-
Рівненська	143 310	143 274	36	-	-
Сумська	95 042	90 943	4 099	-	-
Тернопільська	112 719	112 571	148	-	-
Харківська	215 495	161 379	54 116	-	-
Херсонська	105 444	89 546	15 898	-	-
Хмельницька	133 854	133 201	305	-	-
Черкаська	115 007	114 113	894	-	-
Чернівецька	96 474	80 508	387	15 579	-
Чернігівська	95 827	95 357	470	-	-
м. Київ	217 663	211 378	6 094	-	-
м. Севастополь	29 863	860	29 003	-	-

Аналіз таблиці про розподіл учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів на початок 2010/11 н.р., за мовами навчання показав, що найбільше досліджуваних шкіл працювало 18 866 — з румунською мовою навчання (15 579 — в Чернівецькій обл. і 3 287 — Закарпатській), 15 426 — угорською (15426 — Закарпатській) і найменше 3 877 — молдовською (3 877 — Одеській).

Перегляд розвитку шкіл за мовною мережею в досліджуваний період показав, що помітними темпами збільшувалася кількість шкіл з угорською, румунською та молдовською мовами навчання. Отже, з початку незалежності України їх кількість значно зросла.

Аналіз навчальних програм, планів, підручників, архівних джерел, історичної літератури свідчить, що зовнішня диференціація класифікувалася за різними видами курсів («Рідний край», «Народознавство», «Етнографія та фольклор України», «Культура та мистецтво України»), спецкурсів, факультативів та створення спеціальних класів і різнотипних шкіл, що сприяло умовам для відродження культури етноменшин України. Вивчення навчальних планів шкіл з угорською, румунською та молдовською мовами навчання свідчить, що навчально-виховний процес було спрямовано на врахування мовних потреб, змісту та стану роботи початкової й середньої освіти шкіл етноменшин України. Власне, у досліджуваний період етномовна політика позитивно вплинула на формування змісту освіти шкіл національних меншин, зокрема на навчання таких предметів, як рідна мова, література, історія України, суспільствознавство, естетична культура. У кінці навчального року педагоги оцінювали результати навчальної діяльності учнів, враховуючи набутий ними рівень загальнонавчальних умінь і навичок. Випускники загальноосвітніх навчальних закладів України з навчанням мовами національних меншин склали державну підсумкову атестацію з рідної мови¹.

Результати проведеного дослідження свідчать, що система освіти навчання дітей національних меншин у період, що розглядається, змінилася в умовах незалежної держави й у контексті суспільно-політичних подій. Освіта національних меншин декларувалася на рівності здобуття знань, умінь і навичок, гарантуванні вільного розвитку національних мов і культур, забезпеченні потреб етніч-

¹ Гончаренко Л. А. Полікультурна освіченість педагога: теорія і практика / за ред. В. В. Кузьменка. Херсон : РІПО, 2009. С. 103.

загальноосвітньої школи України (1991 р.)¹. Загальноосвітня школа республіки функціонувала як різноманітність «навчальних закладів різних типів», які поділялися за національним критерієм шкільної освіти². Як зазначає Л. Березівська, «запровадженню диференціації за національним критерієм сприяло положення про забезпечення всіх націй та національних меншин, які проживають в Україні, вихованням і навчанням їхньою рідною мовою»³. Під диференційованим підходом в українському шкільництві дослідники розуміють складний процес, що виявляється в різних формах, як зовнішній, так і внутрішній. Зовнішня диференціація — це розмаїття типів навчальних закладів, наявність додаткових і спеціальних факультативів і курсів, що пропонують розширений зміст освіти.

Зміст навчально-виховного процесу в школах усіх типів був єдиним і спрямовувався на формування національної свідомості українського народу й вивчення культури народів, які мешкали в Україні. Національний компонент змісту освіти базувався на знаннях рідної мови й літератури, історії свого народу, його традицій, звичаїв, ідеалів, культури й побуту інших народів. Ці знання розкривалися в змісті як обов'язкових навчальних предметів, так і предметів за вибором учнів, факультативів і курсів. Національне самовираження школи з польською мовою навчання як і шкіл із 2–3 мовами навчання (українська й російська, українська й угорська, українська й румунська, українська й молдовська, українська й кримськотатарська, українська й словацька, українська й болгарська, українська й болгарська, російська й молдовська, російська й кримськотатарська; українська, російська й румунська, українська, російська й молдовська, українська, російська й кримськотатарська тощо) відображало національні елементи у її виховній діяльності, відбувалося вивчення рідної мови, літератури, історії, географії, народознавства; відродження краєзнавчої роботи,

¹ Березівська Л. Д. Державна політика в питанні диференціації організації та змісту шкільної освіти в радянській Україні у період зародження демократичних змін (1985–1991). *Педагогіка і психологія*. 2015. № 1. С. 75.

² Закон України «Про національні меншини» № 2494 від 25.06.1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. С. 35.

³ Березівська Л. Д. Державна політика царату щодо диференціації організації і змісту шкільної освіти. *Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX — перша третина XX ст.)*: монографія / авт. кол. : Сухомлинська О. В., Дічек Н. П., Березівська Л. Д., Гупан Н. М., Бондар Л. С., Антоненко Н. Б., Філімонова Т. В., Антоненко М. Я, Куліш Т. І., Шевченко С. М. Київ : Педагогічна думка, 2013. С. 296.

залучення учнів до активної участі в збереженні й охороні святинь свого народу, пам'ятників історії, культури та засвоєнні традиційних ремесел і народних промислів; відзначення польських національних свят, поширенні польської літератури.

Основним документом, який регулював організацію навчально-виховного процесу, був навчальний план, що складався на основі розроблених Міністерством освіти базових навчальних планів. Навчальний процес у загальноосвітніх навчальних закладах із польською мовою та шкіл із 2–3 мовами навчання здійснювався за типовими навчальними планами. На відміну від попередніх років (1988/89 н.р.) у навчальних планах для шкіл із польською мовою навчання в 1990/91 н.р. було запроваджено предмети «Історія Польщі», «Географія Польщі», «Суспільствознавство», «Естетична культура»; курси «Народознавство», «Рідний край», «Етнографія та фольклор України», «Історія України», «Географія України» і факультативи «Рідний край», «Культура та мистецтво України», «Світова художня література» тощо. Було розширено мережу шкіл із польською мовою навчання, класів із поглибленим вивченням навчальних предметів, зокрема польської мови, а також відкрито спеціальні класи для проведення факультативів рідною мовою¹.

У навчальних планах шкіл із польською мовою навчання базової та повної середньої освіти України було визначено предмети, у змісті яких вивчалася культура національних меншин — «Мова і література», «Історія», «Іноземні мови»². У підручниках української мови, літератури, рідних мов і літератур містилася низка завдань (вправ, переказів, аналіз літературних текстів, дослідження біографії й творчості письменників), спрямованих на засвоєння учнями культури й духовних цінностей як українського, так і інших народів.

Учні польських шкіл навчалися польською й вивчали польську мову, літературу, історію, культуру, звичаї, традиції свого народу й рідного краю. Поглиблено вивчали польську словесність майже 600 учнів. Завдяки варіативному складнику робочих навчальних планів із польською мовою навчання було виокремлено додаткові години на навчання польської мови й літератури, історії польського народу, історії й літератури рідного краю, але більше годин було відведено

¹ Навчальні плани денних загальноосвітніх шкіл УРСР на 1989/90 н.р. *Інформаційний збірник Міністерства освіти УРСР*. 1989. № 10. С. 20.

² Там само. С. 136.

на навчання класичної й сучасної польської літератури. Додатково учні польських шкіл вивчали українську мову, історію та географію Польщі.

Типові навчальні плани для польських шкіл і шкіл із різними мовами навчання на 1990/91 н.р. передбачали навчання державної, рідної, а також європейських мов. У школах із польською мовою навчання учні вивчали англійську мову, для цього виділялося у 7–9 кл.— 2 год і 10–11 кл.— 4 год на тиждень понад навчальний план¹. Згодом кількість годин збільшилася для навчання англійської мови в середній школі до 4 год, а в старшій до 6². Мова і література етноменшин вивчалися як обов'язкові предмети, на які відводилася певна кількість годин на тиждень³.

Особливу увагу приділяли роботі факультативів як формі організації диференційованого навчання. У V варіативній частині Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів із різними мовами навчання на 1990/91 н.р. було передбачено навчання мов національних меншин як окремого предмета, так і факультативно⁴.

При школах національних меншин відкривалися й діяли факультативи для вивчення польської та інших мов. На початок 1992 р. у школах України здійснювалося факультативне навчання (20 203 учнів), працювало 1400 груп учнів (120 тис. осіб), у тому числі з вивчення польської мови (90)⁵. Наводимо відомості про функціонування факультативів із польської мови (табл. 1)⁶.

¹ Березівська Л. Д. Державна політика в питанні диференціації організації та змісту шкільної освіти в радянській Україні у період зародження демократичних змін (1985–1991). *Педагогіка і психологія*. 2015. № 1. С. 74.

² Пилипенко Т. Реалізація освітніх потреб представників національних меншин в Україні: стан, проблеми, перспективи. *Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації врахування міжнародного досвіду*. Київ : Укр. нез. центр пол. досл., 2004. С. 103.

³ Відродження шкіл національних меншин на Україні (із фондів музею) / за ред. Кирпач А. І., Тригубенко В. В., Ліханова І. Г. Київ : Педагогічний музей України. Крижопіль друк, 1993. С. 20.

⁴ Пилипенко Т. Зазначена праця. С. 103.

⁵ Зеркаль М. М. Місце і роль недільних шкіл та факультативного навчання в системі освіти етноменшин України (1991–2011 рр.). *Науковий вісник Миколаївського національного ун-ту імені В. О. Сухомлинського*. Серія : Історичні науки. 2012. Вип. 3.33. С. 57.

⁶ Відродження шкіл національних меншин на Україні (із фондів музею). С. 23.

Витяг з таблиці:

Відомості про факультативи із польської мови в 1991/92 н.р.

Мова чи предмет	Область	Кількість шкіл	Кількість груп	Кількість учнів
Польська мова	Вінницька	3	5	90
	Житомирська	10	19	580
	Львівська	11	12	210
	Тернопільська	5	12	225
	Хмельницька	12	21	272
	Чернівецька	2	6	72
	м. Київ	2	3	45
Разом		45	78	1 494

Аналіз таблиці показав, що найбільша кількість факультативів — 12 шкіл і 21 група (272 учнів) — працювала в Хмельницькій обл., а найменша — у Києві: 2 школи й 3 групи (45 учнів). Зазначимо, що в школах Старосамбірського, Самбірського, Пустомитівського, Яворівського, Мостиського та Дрогобицького районів, у м. Львові й м. Дрогобичі, окрім факультативів із навчання польської мови, працювали й гуртки. Польській мові навчали і в Івано-Франківській, Хмельницькій, Київській, Кіровоградській і Закарпатській областях¹. Відповідно до Постанови Президії Верховної Ради Української РСР про інформацію Комісії Верховної Ради Української РСР з питань культури та духовного відродження «Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України» (1991 р.) у додатку «Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України» було зазначено, «що останнім часом в республіці вжито заходів до відродження і розвитку

¹ Лазар Я. Національна політика України в освітній сфері (на прикладі польської меншини Прикарпаття). URL : <http://archive.nbuv.gov.ua>

культур етнічних груп і національних меншин»¹. Зокрема, в 1991 р. діяло «87 національно-культурних товариств, у тому числі, 22 єврейських, по 8 російських і польських та 2 молдовських і румунських. Крім того, «у республіканських видавництвах “Веселка”, “Радянська школа” збільшено випуск двомовних книг для дітей, підручників для національних меншин»².

У 1991–1992 рр. в Україні навчалося 19,2% польською мовою, функціонувало понад 500 шкіл з двома чи трьома мовами навчання (російсько-українські й школи з іншими мовами навчання)³. Лише в Закарпатській області працювало 33 школи з двома чи трьома мовами навчання: 29 — з українською й угорською, 2 — російською й угорською і 2 — з українською та словацькою мовами навчання⁴. Також працювали школи з болгарською, кримськотатарською, німецькою, новогрецькою мовами навчання. Інформацію щодо чисельності шкіл України із польською мовою навчання та кількість учнів, які в них навчалися в 1991, 1993 та 1994 рр. наводимо в таблицях 2, 3 і 4.

Таблиця 2

**Витяг з таблиці:
Національні школи в Україні на 1 жовтня 1991 р⁵.**

Мова навчання	Шкіл		Учні	
	Кількість	% від заг. кільк.	Кількість	% від заг. кільк.
Польська	3	0,01	523	0,008

¹ Танюк Л. Про стан роботи органів державного управління по створенню умов для розвитку культур національних меншин України (26 берез. 1991). *Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали: довідник*, у 2 ч. / упоряд.: І.О. Кресіна, В.Ф. Панібудьласка; за ред. В.Ф. Панібудьласки. Київ: Вища школа, 1997. Ч. 2. С. 599.

² Там само. С. 600.

³ Березівська Л. Д. Державна політика щодо диференціації організації та змісту шкільної освіти в Україні (кінець 30-х — перша половина 50-х рр. XX ст.). *Освіта та педагогічна наука*. 2013. № 4. С. 66.

⁴ Етнонаціональна політика. URL : [history.vn.ua / book](http://history.vn.ua/book)

⁵ Відродження шкіл національних меншин на Україні (із фондів музею). С. 22.

з них закладів, де є класи з українською мовою навчання %	2 063 33.8	359 2.4	2 422 11.4	2 035 32.6	352 2.3	2 387 11.2
закладів, де навчання проводиться трьома мовами %	3 0.05	2 0.01	5 0.02	3 0.05	2 0.01	5 0.02

Таблиця 4

Розподіл учнів денних середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів України за мовами навчання¹

Чисельність учнів у денних середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах	1993			1994		
	місто	село	разом	місто	село	разом
Разом	4 681 217	2 175 882	6 857 099	4 698 760	2 198 953	6 897 713
з них навчаються мовою:						
українською %	1 909 883 40.8	1 814 192 83.4	3 724 075 54.3	2 057 294 43.8	1 839 623 83.7	3 896 917 56.5
російською %	2 759 929 59	319 538 14.7	3 079 467 44.9	2 629 621 56	316 303 14.4	2 945 924 42.7
молдовською %		6 983 0.3	6 983 0.1		7 087 0.3	7 087 0.1

¹ Розподіл учнів денних середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів України за мовами навчання. *Інформаційний бюлетень Міністерства України у справах національностей, міграції та культурів*. 1995. № 1. С. 640.

Додаткові години на предмети інваріантного складника, курси за вибором, індивідуальні та групові заняття	21	21	24	24
Сумарна кількість годин інваріантного і варіативного складників	21	21	24	24
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня	20	20	22,5	22,5
Граничний обсяг домашнього завдання	-	45 хв	70 хв	90 хв

Аналіз Типових навчальних планів початкової школи показав, що він на відміну від навчальних планів 1990/91 н.р. поділявся на інваріативний та варіативний складники. До інваріативного складника належали дев'ять навчальних предметів, серед яких на рідну мову було виділено найбільше годин. До варіативного — курси за вибором, індивідуальні та групові заняття, а також розписано гранично допустиме навчальне навантаження на учня (без урахування індивідуальних і групових занять).

Основними формами організації навчального процесу з польською мовою навчання та шкіл із різними мовами навчання було факультативне навчання, поділ класів на групи з вивчення рідної мови та курсів за вибором. Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» (1999 р. (зі змінами в 2001 р.)) було встановлено граничну наповнюваність класів і тривалість уроків. Мінімальна наповнюваність груп для факультативних занять і курсів за вибором у міських загальноосвітніх навчальних закладах становила 8 і в сільських — 4 учні. За меншої кількості учнів створювали міжкласні й міжшкільні факультативи й курси за вибором учнів. Поширювалася факультативна форма вивчення рідної мови. Так протягом 2000–2002 рр. у загальноосвітніх школах із вивчення польської мови у Вінницькій, Івано-Франківській, Львівській і Хмельницькій областях було створено 32 факультативні групи (590 учнів)¹. Крім того, збільшувалися години на навчання рідної мови.

Аналіз Типових навчальних планів початкової школи з польською мовою навчання на 2001/2002 н.р. показав, що на навчання рідної мови

¹ Коваленко О. М. Освітня політика України та Польщі щодо національних меншин (2000–2005 рр.). *Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах «Грані»*. 2012. № 5 (85). С. 36.

Гранично допустиме навчальне навантаження на учня (без урахування індивідуальних і групових занять): денний робочий тиждень	20	22	22	22
Загалом фінансується позакласно (без урахування поділу класів на групи)	21	23	24	24

Водночас було відведено додаткові години на предмети інваріантного складника, курси за вибором, індивідуальні та групові заняття. Це був загальновизначений Типовий навчальний план початкової школи з навчанням національних меншин на 2001/2002 н.р.

Відповідно до наказу № 96 Міністерства освіти і науки України від 28.02.2001 р., на основі Типового навчального плану початкової школи з навчанням національних меншин на 2001/2002 н.р. склалися в перехідний період на 2002/2003 н.р. Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів II і III ступеня з навчанням мовами національних меншин (таб. 9, 10). Розглянемо їх.

Таблиця 9

Типовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня з навчанням мовами національних меншин (перехідний)¹

№	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах				
		5	6	7	8	9
Інваріантний складник						
	Польська мова (мова навчання) і література	5,5	4,5	4	4,5	4
	Українська мова і література ¹	5	4,5	4	4	3,5
	Іноземна мова ²	4	3	3	3	3
	Математика	4	4,5	4,5	4,5	4,5
	Історія України	1	-	1	1	2

¹ Про Типові навчальні плани початкової школи з українською мовою та мовами навчання національних меншин: наказ № 96 від 28.02.2001, нечин. / Міністерство освіти і науки України (МОН). URL : <http://ua-info.biz/legal/baseqp/ua>

	Всесвітня історія	1	1	1	1,5	1,5
	Історія України	-	2	1	1	1
	Правознавство	-	-	-	-	1,5
	Рідний край/ природознавство/ довкілля	1	*			
	Біологія	-	2	2	2	1,5
	Географія	-	2	2	2	2
	Фізика	-	-	2	2	2,5
	Хімія	-	-	-	2	2
	Музика	1	1	1	1	-
	Образотворче мистецтво	1	1	1	-	-
	Фізична культура і здоров'я	2	2	2	2	2
	Основи безпеки життєдіяльності	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
	Трудове навчання, креслення	2	2	2	2	2
	Разом	27	29	30	31,5	32
Варіативний складник						
	Додаткові години на предмет інваріативного складника, курси за вибором, індивіду- альні та групові заняття	3	4	4	4,5	5
	Гранично допустиме навчальне навантаження на учня (без урахування факультативів, дод. занять)					
	5 — ден. робочий тиждень	28	31	32	33	33
	6 — ден. робочий тиждень	29	32	33	35	36
	Загалом фінансується поза- класно (без урахування по- ділу класів на групи)	30	33	34	36	37

Аналіз розглянутих навчальних планів на 2001/2002 н.р. показав, що школи з польською мовою й різними мовами навчання здійснювали організацію навчального процесу за загальнонавчальними Типовими навчальними планами. Аналіз Типових навчальних планів для загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема шкіл з польською мовою навчання на 2001/2002 н. р. передбачав «забезпечити необхідні умови щодо реалізації Типових навчальних планів початкової школи з українською мовою та мовами навчання національних меншин»¹. У пояснювальній записці до Типових навчальних планів початкової школи з українською мовою й мовами навчання національних меншин було зазначено, що Типові навчальні плани, як і Базовий навчальний план, складаються з інваріантного складника, сформованого на державному рівні, обов'язкового для всіх загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форм власності, та варіативної частини, якою було передбачено додаткові години на предмети за вибором, індивідуальні й групові заняття з вивчення рідної мови.

Освітні галузі Базового навчального плану в Типових навчальних планах було представлено предметами та курсами, зокрема «Людина і світ», «Я і Україна», «Природознавство» чи «Довкілля»; галузь «Мови і література» в школах з українською мовою навчання реалізувалася предметами «Українська мова» (у робочому навчальному плані – українська мова й читання), «Іноземна мова» або «Мова національної меншини». Запровадження другої мови (мови національної меншини чи іншої іноземної) здійснювалося за рішенням ради навчального закладу відповідно до бажань учнів і їхніх батьків. Для шкіл із навчання мовами національних меншин ця галузь представлена предметами «Мова навчання» (мова й читання), «Українська мова» (як державна)².

Галузь «Людина і світ» з урахуванням вікових особливостей учнів у Типових навчальних планах реалізувалася в навчальному курсі «Я і Україна». Цей курс сприяв розвитку в учнів навичок толерантної взаємодії з іншими людьми, набуттю ними елементів знань про навколишній світ, у тому числі етнічних

¹ Про Типові навчальні плани початкової школи з українською мовою та мовами навчання національних меншин: наказ № 96 від 28.02.2001, нечин. / Міністерство освіти і науки України (МОН). URL : <http://ua-info.biz/legal/baseqp/ua>

² Там само.

**Витяг з таблиці:
Розподіл загальноосвітніх шкіл за мовами навчання**

Мова навчання	Кількість шкіл	Учнів (% від заг. кільк.)
українська	16 909	84,36
польська	5	0,02
школи з кількома мовами навчання	1 755	8,76

Найбільша кількість учнів, які навчалися польською мовою в 2008/2009 н.р. було у Львівській обл. — 0,31%, що перевищувало загальний відсоток по Україні (0,03%). Тут навчання велося польською мовою у 4-х школах (2 школи в м. Львів, 2 — у Мостиському районі, 1 — у м. Мостисько й по 1 у Стрілецькому та в Хмельницькій обл.).

В Івано–Франківській області в денних загальноосвітніх навчальних закладах польську мову вивчало 0,12% осіб від загальної кількості учнів¹. У м. Івано–Франківськ функціонувала 1 школа з російською та польською мовами навчання, у якій в 2005/2006 н.р. навчалось 209 учнів². Як предмет польську мову в Україні вивчали понад 4 тис. учнів, факультативно або в гуртках — понад 3 тис. учнів³. Загалом у школах із польською мовою навчання в 2008/2009 н.р. навчалось 1 389 учнів у 74 класах.

Навчання польської мови проводилося як в загальноосвітніх школах так і в суботньо–недільних школах: працювало 20 недільних шкіл, 10 груп, в яких тисячі дітей, підлітків, юнаків і дівчат; дорослих опановували польську мову. Загалом в Україні налічувалося 73 польські навчальні пункти, у яких працювало 190 учителів польської мови. Поступово в державі відроджувалася польська освіта, запро-

¹ Зеркаль М. М. Дослідження історичних змін в системі перепідготовки педагогічних кадрів для шкіл з етнічним компонентом навчання (1990–2000-і рр.). *Вісник національного технічного університету «ХПІ»* : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХПІ». 2013. № 25 (998). С. 3.

² Там само. С. 3.

³ Там само. С. 41.

Процеси диференціації в шкільній освіті незалежної України

Вінницька	954	948	6	99,4
Волинська	771	770	1	99,9
Дніпро-петровська	989	849	36	85,8
Донецька	1 098	394	508	35,9
Житомирська	826	822	3	99,5
Закарпатська	681	558	39	81,9
Запорізька	615	439	92	71,4
Івано-Франківська	736	735	1	99,9
Київська	759	747	12	98,4
Кіровоградська	560	546	10	97,5
Луганська	706	298	252	42,2
Львівська	1 412	1 400	3	99,2
Миколаївська	568	540	12	95,1
Одеська	910	655	142	72,0
Полтавська	761	750	10	98,6
Рівненська	689	688	1	99,9
Сумська	568	542	8	95,4
Тернопільська	877	876	1	99,9
Харківська	886	686	74	77,4
Херсонська	490	443	15	90,4
Хмельницька	904	895	7	99,0
Черкаська	662	657	4	99,2
Чернівецька	437	351	15	80,3
Чернігівська	662	659	3	99,5
м. Київ	493	475	11	96,3
м. Севастополь	70	1	9	1,4

народу. Зміст і стан роботи початкової й середньої освіти досліджуваних шкіл національних меншин був спрямований на відбудову та збереження їхньої культури та вільного розвитку відповідних національних мов; гарантування рівності всіх народів, які мешкають в Україні в здобутті освіти; забезпечення кваліфікованими кадрами закладів освіти.

Таким чином, на підґрунті аналізу навчальних програм, планів, архівних джерел, історичної літератури можна зробити висновок, що в досліджуваний період існували серед різних типів шкіл для національних меншин і школи із польською мовою та 2–3 мовами навчання, які відзначалися зовнішньою диференціацією за мовами навчання.

IV.2.3. Російські і єврейські школи

Після здобуття Україною незалежності розпочався новий етап розвитку українського суспільства, а відповідно й національної культури. Розроблена за роки незалежності концепція етнонаціональної політики, що була відображена в Законі України «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), Конституції України (1996 р.), Рамковій конвенції Ради Європи про захист національних меншин (1997 р.), Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.), Законі України «Про засади державної мовної політики» (2017 р.) тощо, є основою для забезпечення прав та інтересів національних спільнот. Глибоке осмислення проблеми історії національних меншин, які мешкали на теренах України, зумовлене потребою розроблення практичних рекомендацій із формування національно–культурних програм, підготовки законодавчих і нормативних актів, створення сприятливих умов для всіх етносів в українському суспільстві.

На початку ХХ ст. і протягом 1991–2010 рр. науковці зверталися до проблеми діяльності шкіл національних меншин. Зокрема, такі як М. Авдієнко, Б. Андрієвський, Л. Березівська, О. Бистрицька, В. Войнолович, Є. Голобородько, В. Євтух, І. Курас, О. Майборода, М. Марчук, І. Миронова, В. Наулко, В. Недольська, О. Обидьонова, С. Очеретко, О. Рафальський, Н. Рудницька, В. Троцинський, М. Шульга, Б. Чирко та інші розкривали різні аспекти розвитку освіти шкіл етнomenшин України. Вчені внесли значний вклад у розв’язання проблеми національно–культурного розвитку для національних меншин в Україні кінця ХХ — початку ХХІ ст.

Відповідно до Закону «Про національні меншини в Україні» (1992 р.), освітніх запитів етнomenшин, національного складу регіону формувалися

Молдовська	34	0,16	12 280	0,2
Румунська	76	0,3	16 293	0,4
Угорська	59	0,2	11 707	0,2
Польська	3	0,01	523	0,008
Єврейська	1	0,003	327	0,004

Аналіз таблиці показав, що в порівнянні з 1991 р. у 1992 р. в Україні було 3 364 загальноосвітніх закладів із російською мовою навчання, що становило 15,9% від загальної кількості шкіл (у 2009/2010 н.р. їх налічувалось уже 10,8%)¹, а шкіл із єврейською мовою навчання збільшилося до 9 (1992–1999 рр.)². У цілому в Україні в 1999 р. шкіл із російською мовою навчання налічувалось 2 571. Зазначимо, що спеціалістів із російської мови готували в 11 університетах і 25–ти педагогічних інститутах³. У 1999/2000 н.р. діяло 5 шкіл із єврейською мовою навчання й понад 2,5 тис. — із російською. За відомостями «Статистичного щорічника України» (1999 р.) у середніх школах 67,4% учнів навчалося українською мовою, 31,8% — російською, 0,1% — єврейською тощо⁴.

Законодавчо визначено, що особи, які мали бажання вивчати мову національної меншини та мешкали в місцевості, де нею по-слуговувалися, могли вивчати її в навчальних закладах усіх регіонах України⁵. Зокрема, іврит — в АР Крим, Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Одеській, Харківській, Чернівецькій областях і в м. Києві; їдиш та іврит — у Київській області тощо⁶. Охочі могли вивчати мови нацменшин також у культурно–освітніх центрах,

¹ Пилипенко Т. Реалізація освітніх потреб представників національних меншин в Україні: стан, проблеми, перспективи. *Актуальні питання вітчизняної етнополітики: шляхи модернізації врахування міжнародного досвіду* / під заг. ред. Ю. Тищенко. Київ : Український незалежний центр політичних досліджень, 2004. С. 22.

² Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / заг. ред. В. І. Наулка. Київ: Голов. спеціалізм. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. С. 30.

³ Освіта сучасної України. Культурний та науковий розвиток України. URL: <https://history.vn.ua>

⁴ Статистичний щорічник України за 1999 рік: справочное издание / Держком статистики України; ред. О. Г. Осауленко; відп. за вип. В. А. Головка. Київ: Техніка, 2000. С. 43.

⁵ Там само..

⁶ Там само.

яких налічувалося 366; у суботніх і недільних школах, де незалежно від віку можна було вивчати не лише мову, а й літературу, історію нацменшини, ознайомлюватися з її національною культурою та традиціями. У 85 з них вивчали мову іврит¹. Це підтверджувало те, що і на далі етнокультурний компонент змісту освіти не лише в школах із російською та єврейською мовами навчання містив знання рідної мови, літератури, історії відповідного народу, його традицій, звичаїв, а й позашкільну, навчально–виховну роботу для дітей національних меншин. Національне самовизначення шкіл полягало у відображенні національних елементів у виховній роботі.

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» (1999 р.) було визначено правові, організаційні й фінансові засади функціонування й розвитку системи загальної середньої освіти; затверджено нові Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням мовами національних меншин (2001/2002 н.р.), за якими було дозволено збільшувати гранично допустиме навчальне навантаження на учнів до встановлених меж. У школах із російською й єврейською мовами навчання було передбачено уроки мови (1, 2, 3, 4 кл.) й читання (класного й позакласного) (2, 3, 4 кл.) (програма із російської мови, авт.— І. Гудзик, М. Вашуленко, О. Прищепа).

Навчання учнів за різними варіантами розподілу навчального матеріалу (на перехідному періоді) здійснювалося за програмами, підручниками й навчальними посібниками для початкових класів загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням мовами національних меншин або за програмно–навчальним забезпеченням для вивчення другої мови національних меншин із внесенням до них відповідних корективів. Так у 2001 р. загальноосвітні навчальні заклади з російською мовою навчання працювали за програмою «Російська мова, 5–11 кл.» (2001 р., 2003 р.). За цією програмою перевидано підручники для 5–9 кл.: «Російська мова», 5 і 6 кл. із курсу 3(2) — 9 кл. та 5 кл. із курсу 5–9 кл. (за ред. Гудзик І.); навчальні посібники: «Російська мова. Комунікативний курс. 5 кл.» (авт. Баландіна Н., Харків: Торсінг, 2002 р.); «Слушаєм–читаєм, говорим–пишем» (авт. Давидюк Л. та ін., 2002 р.). Не менш важливими були й поурочні розробки до курсів, що друкувалися в журналі «Російська словесність в школах України»:

¹ Здійснення мовної політики в освіті, навчання мовами національних меншин України та вивчення цих мов. URL: <http://www.mon.gov.ua>

для 5 кл. (1997 р., 1998 р.); 6 кл. (1998 р., 1999 р.); 7 кл. (1999 р., 2000 р.); 8 кл. (2000 р.); 9 кл. (2001 р., 2002 р.). Основними завданнями цього курсу було формування в учнів читацької культури, творчих здібностей; виховання в них почуття краси та виразності рідного слова; розвиток їхніх умінь сприймати літературний твір як явище мистецтва; сприяння розширенню культурно-пізнавальних інтересів учнів, розуміння єдності світового літературного процесу і, водночас, національних особливостей і його складників.

Вивчення літератури в школах із російською мовою навчання здійснювалося за програмою для 5–11 класів видавництва «Шкільний світ» (2001 р.); із єврейською мовою навчання — за затвердженою раніше програмою видавництва «Академон» (2000 р., 2001 р.).

Основною метою початкового навчання російської та єврейської (іврит) мов як навчального предмета, визначеного Державним стандартом початкової загальної освіти¹, було формування в учнів комунікативної компетентності шляхом засвоєння доступного й необхідного обсягу знань із мови навчання, опанування всіма видами мовленнєвої діяльності. Саме засвоєння учнями елементарних мовних знань, формування в них умінь і навичок слухати й розуміти мовлення, говорити, читати й писати, здатності успішно користуватися мовою для вирішення різноманітних життєвих задач, що потребують застосування мовленнєвих умінь. Ця мета реалізовувалась і на подальших етапах навчання, що забезпечувало учнів можливістю повноцінно користуватися рідною мовою як засобом комунікації й пізнання, ознайомлюватись із національною культурою.

Єврейська мова (іврит) як предмет інваріантного складника навчального плану вивчалася в школах (класах) із українською мовою навчання з вивченням мов національних меншин. За навчальним планом на її вивчення було відведено 70 годин (2 години на тиждень). Порівняно з єврейською (1 719), російську мову як предмет на 5 вересня 2003 р. в Україні вивчало 1 млн. 618 тис. учнів. Крім того, граничну наповнюваність класів і тривалість уроків було встановлено відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту». Поділ класів на групи здійснювався згідно з нормативами, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України (2002 р.). У разі поглибленого вивчення іноземної мови з 1 класу клас ділився

¹ Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти: постанова Кабінету Міністрів України № 462 від 20 квітня 2011 року.

Процеси диференціації в шкільній освіті незалежної України

5	Історія України	1	-	1	1	2
6	Всесвітня історія	-	2	1	1	1
7	Правознавство	-	-	-	-	1,5
8	Рідний край/правознавство/ довкілля ¹	1	+9			
9	Біологія	-	2	2	2	1,5
10	Географія	-	2	2	2	2
11	Фізика	-	-	2	2	2,5
12	Хімія	-	-	-	2	2
13	Музика	1	1	1	1	-
14	Образотворче мистецтво	1	1	1	-	-
15	Фізична культура і здоров'я	2	2	2	2	2
16	Основи безпеки життєдіяльності	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
17	Трудове навчання, креслення	2	2	2	2	2
	Разом	27	29	30	31,5	32
Варіативний складник						
	Додаткові години на предмет інваріативного складника, курси за вибором, індивідуальні та групові заняття	3	4	4	4,5	5
	Гранично допустиме навчальне навантаження на учня (без урахування індивідуальних та групових занять):					
	5-денний робочий тиждень	28	31	32	33	33
	6-денний робочий тиждень	29	32	33	35	36
	Всього фінансується по класно (без урахування поділу класів на групи)	30	33	34	36	37

¹ Порядок вивчення інтегрованого курсу «Довкілля» такий, як і в загальноосвітніх навчальних закладах з українською мовою навчання

жання вступати до вищих навчальних закладів у 2008 році» № 1171 від 25.12.07 р¹. було зазначено про необхідність забезпечення під час тестування випускників навчальних закладів із мовами навчання національних меншин термінологічним словником.

У 2008/2009 н.р. спостерігалось непропорційне співвідношення рідномовного та державного мовного компонента освіти в школах із мовами навчання нацменшин. Такий підхід зберігався в 2008 р. на всіх ланках шкільної освіти: у молодшій школі тижневе навантаження становило всього 85 год, з них лише 14 год було відведено на вивчення державної мови; в основній школі, відповідно, 155 та 22 год, у старшій — 67 та 6 год.

У цьому навчальному році, як окремий предмет російську мову вивчало 1 292 518 учнів, а єврейську — 1 292. Факультативно — єврейську та інші мови². Крім того, у школах із єврейською мовою навчання діти поглиблено вивчали рідну мову (іврит). У цей час за розподілом загальноосвітніх шкіл за мовами навчання загалом функціонувало 20 045 загальноосвітніх навчальних закладів, у яких навчалися 4 438 383 учні. 3–поміж них налічувалося 1 199 загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням російською й 17 єврейською мовами навчання³.

Важливо було те, що протягом 1999–2009 рр. Міністерство освіти і науки України у співпраці з Академією педагогічних наук України й Національною Академією України розробило освітні програми, підручники й інші матеріали для навчання мов і літератур національних меншин. Державна політика задовольняла освітні потреби дітей національних меншин і була спрямована на забезпечення гарантованого Конституцією України та міжнародними актами права на освіту рідною мовою, створення потенційних можливостей для розвитку полікультурного середовища⁴. Серед освітніх потреб було забезпе-

¹ Про зовнішнє незалежне оцінювання навчальних досягнень випускників навчальних закладів системи загальної середньої освіти, які виявили бажання вступати до вищих навчальних закладів у 2008 р.: наказ МОН України № 1171 від 25.12.07 р. *Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України*. 2008. № 4 (лютий). С. 30–31.

² Там само. С. 116–117.

³ Мельник С., Черничко С. Етнічне та мовне розмаїття України: монографія. Ужгород: ПоліПрінт, 2010. С. 116. URL: <http://www.kmf.uz.ua>

⁴ Про внесення змін до наказу МОН України (23.02.2004 р. № 132) «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи»: наказ МОН України № 66 від 05.02.09. *Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України*. 2009. № 8 (бер.) С. 3–32.

чення загальноосвітніх шкіл із російською, єврейською й іншими мовами навчання примірниками різних підручників: видано понад 40,8 млн. для учнів 1–11 класів; розроблено підручники української й російської мов для початкової й основної школи з українською та російською мовами навчання (Гудзик І., Корсаков В.); мови іврит «Мова іврит. Усний курс» для 1 класу та «Мова іврит. Буквар» для 2 класу шкіл із українською мовою навчання (Бакуліна Н.); інтегрованого курсу літератури «Література (російська і світова)» для 5–8 класів шкіл із російською мовою навчання (Сімакова Л., Снегір'єва В.). Вчені (В. Корсаков, Л. Курач, Л. Сімакова та ін.) видали численні навчальні посібники російської, новогрецької, болгарської, кримськотатарської, української мов, івриту, російської й зарубіжної літератури. Втім, у методичних рекомендаціях МОН йшлося про застосування елементів двомовного навчання в процесі вивчення предметів у загальноосвітніх навчальних закладах із навчанням мовами національних меншин (2009 р.)¹. У наказі Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України «Про внесення змін до нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки України щодо зовнішнього незалежного оцінювання в 2010 р.» (2010 р.) наголошувалося про необхідність здійснення перекладу тестових завдань кримськотатарською, молдовською, польською, російською, румунською та угорською мовами, оскільки особи, які закінчили школу з навчанням мовою національної меншини, мали право обирати мову складання тестів тощо².

Аналіз нормативних документів показав, що впродовж останніх років Міністерством освіти і науки України було розроблено та затверджено типові навчальні програми для шкіл національних меншин за трьома напрямками:

- програми з української мови та літератури для шкіл із мовами навчання національних меншин; програми з рідної мови (російської, румунської, угорської, кримськотатарської, польської, словацької, болгарської, молдовської, гагаузької, ромської та івриту) та світової літератури;

¹ Про методичні рекомендації Міністерства освіти і науки щодо застосування елементів двомовного навчання: нормативний лист № 1/9581 від 28.08.2009 р. *Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України*. 2009. № 30–32 (лист.) С. 12–19.

² Цюра С., Бондарчук Т. Особливості організації білінгвальної освіти для дітей національних меншин в Україні. *Вісник Львівського університету*. Серія педагогіка. 2012. Вип. 28. С. 116.

на групи за мовами навчання; вивчалися російська та єврейська мови (іврит); з 5 по 11 кл.— англійська. Відмінність була в тому, що іврит діти вивчали поглиблено, а англійську — як другу іноземну мову (додаткову)¹. Також у Харківській школі в молодших класах вивчали від двох до чотирьох єврейських предметів на тиждень, а в середній і старшій — від шести до восьми. Половина з відведених на них годин припадала на вивчення єврейської мови (іврит), а інші — були спрямовані на ознайомлення з єврейською традицією, історією й культурою. Про це свідчать робочі навчальні плани для 1–4 і 10–11 кл. Харківської спеціалізованої школи I–III ступенів № 170 з російською мовою навчання для єврейських дітей на 2010/11 н.р., складені відповідно до Типового навчального плану, затвердженого Міністерством освіти і науки України². Розглянемо їх.

Таблиця 10

**Робочий навчальний план 1–4-х спеціалізованих класів
із російською мовою навчання**

Освітні галузі	Навчальні предмети	Кількість годин на тиждень у класах			
		1-А	2-А	3-А	4-А
Інваріантний складник					
Мови і літератури	Українська мова	3	3	2	2
	Російська мова	-	3	2,5	2,5
	Іноземна мова (іврит)	3	3	3	4
	Літературне читання	-	-	2	2
	Російська мова. Навчання грамоти	6	-	-	-
	Літературне читання (російське)	-	3+0,5	2,5+0,5	2,5

¹ Еврейская средняя школа «Ор Авнер» № 170. URL: <http://www.jewishkharkov.org>

² Там само.

Суспільство- знавство	Я у світі	-	-	1	1
Мистецтво	Музичне мистецтво	0,5	0,5+0,5	0,5+0,5	0,5
	Образотворче мистецтво	0,5	0,5	0,5	0,5
Математика	Математика	4	4	4	4
Природознавство	Природознавство	1	1	1	1
Технології	Трудове навчання	1	1	1	1
	Інформатика	-	1	1	1
Здоров'я і фізична культура	Основи здоров'я	1	1	1	1
	Фізична культура	3	3	3	3
Разом:		23	24+1	25+1	26
Гранично допустиме навчальне навантаження (ГДНН) (без фізк.)		20	22	23	23
Варіативний складник (ліміт годин)		0	1	1	0
Всього (без урахування поділу класу на групи)		23	25	26	26

від приватних полягала в тому, що в них велося світське навчання, тоді як у приватних — релігійне. У релігійних школах більше уваги приділялося вивченню юдаїзму й дотриманню єврейських традицій. До того ж у державних школах провадилося спільне навчання хлопців і дівчат, а в приватних зберігалося роздільне навчання. У деяких середніх школах, крім загальноосвітньої програми, було запроваджено спеціальні програми з професійною орієнтацією, працювали групи з різною наповнюваністю дітей, які навчалися факультативно; відкрито класи з різними мовами навчання. Основним завданням шкіл було надання знань із рідної мови, де діти вивчали історію свого краю, його специфічну мовну культуру, мистецтво та звичаї.

За статистичними показниками в 2010 р. було 1149 закладів із російською мовою навчання (685 тис. учнів); 131 тис. — вчили російську мову факультативно чи в гуртках. І в 2010/2011 н.р. загалом здобувало середню освіту 3421 606 учнів; відповідно російською — 1 931 588 (29,4% від загальної кількості учнів). Шкіл з єврейською мовою навчання працювало 17 (серед них: 5 спеціалізованих), 38 груп факультативно, загалом вивчало єврейську мову понад 2 180 учнів. У школах із єврейською мовою навчання діти поглиблено вивчали рідну мову (іврит). Основна мета навчання мов і літератур національних меншин полягала у створенні оптимальних умов для активного володіння учнями рідною мовою, формування в них мовної, комунікативної та етнокультурної компетентностей.

Загалом учнів загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання на початок 2010/11 н.р. налічувалося 696 039 осіб. Із них у державних закладах навчалися 686 270 учнів (16,6% від загальної кількості школярів), у приватних 9 769 учнів (50,8%). Статистичні відомості про розподіл класів за мовами навчання шкіл з російською мовою свідчать, що найбільше навчалось дітей у Донецькій, Луганській й Одеській областях, а найменше: Волинській, Івано-Франківській, Рівненській і Тернопільській.

Отже, школи з російською мовою існували по всій Україні, порівняно з школами єврейською мовою, які відкривалися здебільшого там, де мешкала їх етнічна група. У навчальних закладах із навчанням мовами національних меншин створювали умови для опанування не лише рідної, а й державної та інших мов.

Протягом зазначеного періоду відроджувалися системи освіти досліджуваних шкіл національних меншин. У навчально-виховному

процесі державна освітня політика була спрямована на врахування не лише їх мовних потреб, а й необхідності збагачення змісту роботи початкової й середньої шкіл етноменшин національним компонентом, вивчення культури й традицій; забезпечення потреб етнічних меншин навчальною й методичною літературою та створення відповідних наукових підрозділів у ВНЗ.

IV. 3. Процеси диференціації в початковій школі України (1991–2010 рр.)

Т. І. Куліш

Підвищена увага до проблеми диференціації в навчально–виховному процесі початкової ланки загальноосвітньої школи є природньою та об’єктивною потребою сучасного освітнього процесу. Реалізація тенденцій гуманізації, демократизації в освіті покликана на практиці забезпечити право кожного учня на створення оптимальних умов для виявлення та розвитку нахилів і здібностей та максимальне їх урахування в освітньому процесі.

Основним завданням сучасної початкової школи є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості¹. З огляду на це надзвичайно важливим є врахування вікових можливостей та індивідуальних особливостей учнів початкової школи в процесі навчальної діяльності, а одним з ефективних засобів орієнтації освіти на задоволення освітніх потреб учнів є її диференціація.

Потреба в запровадженні диференційованого підходу до навчання молодших школярів проголошується сучасними державними документами про освіту, перш за все Законом України «Про освіту» (2017 р.)², Концепцією «Нова українська школа»³, яка визначає мету, шляхи та етапи реалізації державної політики у сфері реформування

¹ Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/prozatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

² Закон України «Про освіту». 2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

³ Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. 2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkola-compressed.pdf>.